Miniatür sənəti

Azərbaycan rəssamlığının inkişafı bilavasitə Şərq miniatür sənətinin çiçəklənməsi ilə bağlı olmuşdur. Çətin və uzun inkişaf yolu keçmiş fars miniatür sənəti dünya rəssamlığında öncül yerlərdən birini tutur. Tədqiqat sübut edir ki, XIII-XIV əsrlərin miniatür rəssamlığı əvvəlki əsrlərin miniatür sənətinin inkişafının qanunauyğun nəticəsidir.

Ərəb coğrafiyaşünası Əl-Məsudinin X əsrdə nəşr olunmuş sasani hökmdarlarının portretlərinin yer aldığı kitabı miniatür sənətinin Şərqdə hələ sasanilərin (III-VII əsrlər) hakimiyyəti zamanından mövcud olması fikrini təsdiq etməyə əsas verir. Bizə gəlib çatan ilk miniatürlər XIII əsrin ortalarına aid olan "Vərqa və Gülşah" manuskript miniatürləridir.

Miniatürlər əsasən illüstrasiyalar üçün nəzərdə tutulmuşdur. O, bədii mətni zərif obrazlarla tamamlayaraq onu daha maraqlı edirdi. Miniatürlərin yaradılmasında Firdovsi, Sədi, Hafiz, Nizami və başqa klassiklərin ölməz əsərləri tükənməz ilham qaynağı olmuşdur. Miniatür rəssamlığının əsas istiqaməti və məzmununu poeziya müəyyən edirdi. XIX əsr fars rəssamlığının xüsusiyyətlərindən biri də o idi ki, miniatürlərin personajları praktiki olaraq heç vaxt tamaşaçıya baxmırdı. Miniatürlər yalnız sulu boyalar ilə yerinə yetirilirdi. Kətan və yağlı rənglərin məişətdə istifadə olunması Avropa ölkələrinin janr və mədəniyyətinin təsiri ilə bağlı idi.

Fars ustalarının əsərləri başlıca olaraq kətan lifindən hazırlanmış kağız üzərində işlənirdi. Fars rəssamları əsasən təbii və qeyri-təbii rənglərdən istifadə edirdilər. Qeyri-təbii rənglərə qızıl, gümüş, lyapis-lazurit (ultramarin göy boya rəngi almaq üçün istifadə olunurdu) aid idi. Lazım olan rənglər arasında uyğunluğu, ahəngi yaratmaq üçün mənbələr kifayət qədər geniş idi və bu, bəzi piqmentlərin digərləri ilə əvəz edilməsinə imkan verirdi.

Miniatürlərin əsasən ənənəvi xarakter daşıması trafaretlərin geniş tətbiqinə imkan yaratmışdır. Bu aşağıdakı üsulla həyata keçirilirdi: rəssam əvvəlcə seçilmiş rəsmin konturlarını cızır, bundan sonra onun üzərinə təmiz vərəq qoyaraq xırdalanmış kömürü trafaretin üzərinə silkələyirdi. Beləliklə, o, rəsmin konturlarını vərəqin hamar səthinə köçürürdü. Daha sonra astar çəkib güclə sezilən konturları haşiyələyərək onları rəngləyirdi.

***

Azərbaycan tarixinin bu dövrü onun mədəniyyət və incəsənətinin tərəqqisi və inkişaf dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu dövrdə Azərbaycan incəsənətinə Yaxın Şərqin təsiri aşkar sezilirdi ki, İslamın qəbulundan sonra isə bu təsir daha çox hiss olunmaqda idi. Bu dövr həm də ona görə maraq doğurur ki, "Kitab əl-tiryək", "Kitab əl-Əqani" və "Vərqa və Gülşah" kimi bizə gəlib çatmış ilk miniatürlər XII-XIII əsrlərə aiddir. Miniatürlərin əsas personajları enlisifət, göz kəsiyi dar olan kişilər və girdəsifət, bir az dolubədənli qadınlar olurdu.

Bu dövrdə öz inkişafında görünməmiş yüksəkliyə çatmış bədii keramika da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bununla əlaqədar olaraq, yeni bədii həll və motivlərin meydana gəlməsi müşahidə olunurdu.

***

On dördüncü əsrin əvvəllərində qrafika və boyakarlıq üslublarının qovuşması ilə uğurlu inkişafın nəticəsi kimi yeni bədii üslubun meydana gəlməsinə ilkin zəmin yaranmışdır. 58 məşhur miniatürdən ibarət olan "Böyük Təbriz Şahnaməsi" (1340-1350), yaxud "Demot Şahnaməsi" adlanan məşhur əlyazma çox yüksək qiymətləndirilirdi. Tədqiq olunan dövrdə İbn Bəxtişunun 94 miniatür ilə illüstrasiya olunmuş "Mənafi əl-Heyvan" əlyazması (1297-1299) da diqqəti cəlb edirdi. Bu həmin əsərlərdə ərəb-Mesopotamiya və Çin-uyğur sənətinin ənənələrinin Təbriz miniatür rəssamlığının təşəkkülünə təsirinin aydın xətt ilə seçilməsi ilə izah olunurdu.

Bununla yanaşı, onu ayıran və kifayət qədər orijinal edən yerli ənənələr də müşahidə olunurdu ki, bu da incəsənətin inkişafında və sonrakı dövrlərdə də dərin iz buraxdığını sübut etməkdədir. Onun meydana gəlməsi Rəşidəddinin yazışmaların həyata keçirilməsi və manuskriptlərin bəzədilməsi arzusu ilə bilavasitə bağlı idi və o, bu məqsədlə Təbrizə xəttat və rəssamları toplamışdır. 1330-1340-cı illərdə Qiyasədin Məhəmməd tərəfindən sifariş olunan və üç rəssam tərəfindən yaradıldığı güman edilən, Təbriz məktəbinə məxsus "Şahnamə"dəki miniatürlər böyük əhəmiyyət kəsb edir. "Kəlilə və Dimnə", "Şahnamə" "Cami-ət-təvarix", "Divan", eləcə də "Xosrov və Şirin" əsərlərinin əlyazmaları da türk-monqol başlanğıc dövrünün parlaq nümunələri hesab oluna bilər.

Təbriz məktəbi nəinki Azərbaycanda, hətta onun hüdudlarından uzaqlarda da yüksək qiymətləndirilirdi. Görkəmli alman sənətşünası F.Şults onu qonşu Şərq ölkələrinin miniatür sənətinin inkişafına təsir göstərmiş və ənənələrinin geniş yayılmış "ana məktəb" adlandırmışdır. Lakin Elxanilər hakimiyyətinin süqutu bu məktəbin inkişafına mənfi təsir göstərmiş, onu əhəmiyyətli dərəcədə zəiflətmişdi.

Çin təsirindən tamamilə azad olan və müstəqilliyi ilə seçilən Şiraz məktəbi də böyük əhəmiyyətə malik idi. Bununla belə, burada da XIII əsr Bağdad məktəbinin təsiri müşahidə olunurdu. Bu məktəbə aid olan 7 miniatür nümunə məlumdur. Onlardan 4-nə "Şahnamə"də ("Şahların kitabı") tə-

sadüf etmək mümkündür. Bu kitab 1370-ci ildə qələmə alınmış və Şirazda üzü köçürülmüş "Şahnamə"dən 18 il öncə yazılmışdır. Lakin miniatürlərin yerinə yetirilməsindəki fərq açıq-aşkar görünməkdədir. Zərif və dəqiq işlənmiş detal, peyzaj və s. də bundan xəbər verir. Bununla belə, məhz Şiraz və Bağdad məktəbləri XV əsr yeni miniatür üslubunun yaradılmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Bu üslubun sonrakı inkişafı Teymurilərin adı ilə bağlıdır ki, bu da həmin üslubun teymurilər üslubu adlanan ikinci adını izah edir.

Bu dövrdə rəsm əsərlərində canlı varlıqların surətini əks etdirmək qadağan olduğundan xəttatlıq sənətinin incəsənətin inkişafında az əhəmiyyəti olmamışdır. Xəttatlıq qrafika incəsənətinin ayrılmaz və bənzəri olmayan sahəsinə çevrilmişdir.

***

Azərbaycanda XIV-XV əsrlərdə iki türk dövləti mövcud idi. Bu dövrdə türk-uyğur və Çin məktəblərindən əxz edilmiş elementlər əsasında yeni türkmən miniatür üslubu əmələ gəlir. Bu üslubda yerinə yetirilmiş çox az miniatür qorunub saxlanmışdır. Əsərləri Təbriz-türkmən üslubuna aid edilən görkəmli miniatürçü Məhəmməd "Siyah Kələm" idi. XV əsrin miniatürləri əvvəlki əsrin əsərlərindən əsasən yerinə yetirilmə tərzi və texnikasına görə fərqlənirdi. Bu dövrdə Herat məktəbi də mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlayırdı. Yaxmalarda sərbəstlik qrafika üsuluna yerini verirdi ki, bu da çox mühüm dəyərlilik kəsb edərək XV əsrin miniatürlərini XVI əsr Təbriz məktəbinin sənət əsərlərinə daha da yaxınlaşdırırdı.

Herat rəssamlarının yaradıcılığı XV əsr Şiraz məktəbinin gələcək inkişafında həlledici rol oynamışdır. Bu məktəbin çiçəklənməsi mesenat Şahruh, onun ədəbiyyat və incəsənətin böyük bilicisi, yaxşı xəttat olan oğlu Baysonkurun adı ilə bağlı idi Baysonkur öz dövrünün dahi və istedadlı miniatürçülərini kitabxanaya cəlb eyməyə çalışırdı. Onlardan Qyasəddin, Mövlanə Xəlil Müsəvvir, Səid Əhməd Nəqqaş, Hoca Əli Müsəvvir, Əmir Xəlil və başqalarının adlarını çəkmək olar. Digər əlyazmaları ilə yanaşı, bu miniatürçülərin yaradıcılıqlarının inciləri Heratda xəttat Mahmud tərəfindən üzü köçürülmüş Nizaminin "Xəmsə"sində toplanmışdır.

Şiraz məktəbi miniatürlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də o idi ki, onların əsərlərində müntəzəm olaraq gözəl, böyük ağ və göy buludlar, dilik-dilik fantastik qayalar öz əksini tapmışdır. XV əsrin sonu-XVI əsrin əvvəlində miniatürlər üçün lakonik, yığcam xarakter müəyyənləşir, personajların fiqurları artıq əvvəlkilər kimi zərif olmur, rəssamlar onları əvvəlki məktəblərə məxsus fərdilikdən məhrum edirdilər.

Bu zaman Herat məktəbi özünün qeyri-adi gözəlliyi və zərifliyi ilə heyran etməkdə və çiçəklənməkdə davam edirdi və Kamaləddin Behzad və Qasımi Əli onun daha parlaq nümayəndələrinə çevrilirdilər. Kamaləddinin anadan olmasının dəqiq tarixi müəyyənləşdirilməmişdir, lakin bu hadisənin XVI əsrin ikinci yarısında, 1450-60-cı illərdə baş verdiyi qəbul edilmişdir. Behzad saray rəssamı olmuşdur və məşhur ailəyə mənsubluğunun sübut edilməməsi onun adi şəhərli və ya sənətkar ailəsindən çıxmasını söyləməyə bizə əsas verir. Çox kiçik yaşlarında valideynlərini itirən və yetim qalan Behzadı məşhur rəssam Mirək Naqqaş Xorasani tərbiyə edir. Onun bir rəssam kimi formalaşmasına çox güclü və müsbət təsir edən, eləcə də hərtərəfli istiqamətləndirən vəzir Əlişir Nəvai olmuşdur.

Behzad 1490-cı ildə o, sultan kitabxanasının başçısı təyin olunur və burada o, müxtəlif əsərlər yaratmaqla bərabər, rəssamların işlərinə də rəhbərlik edirdi. Hətta hakimiyyət dəyişikliyi də ona öz fəaliyyətini həyata keçirməkdə mane ola bilməmişdir.

Artıq həyatda ikən dövrünün görkəmli rəssamı və gələcək rəssamların əsərlərinin qiymətləndirilməsində əsas sayılan etalon kimi qəbul edilmişdir. Təəccüblü deyil ki, onun çoxsaylı şagirdləri olmuşdur və onların sırasında Qasım Əlini qeyd etmək olar.

***

Miniatürçülərin yaratdıqları əsərlərin mövzularını əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirən və genişləndirən poeziya onların yaradıcılığına təsir etmişdir. Belə ki, daha mürəkkəb mövzular təsvir olunmağa başlanmış, mənzərələr və memarlıq elementləri, fiqurlar daha da təbiiləşmişdir.

Bu dövrdə incəsənətin çiçəklənməsi görkəmli rəssamların, sənətkarların cəlb edildiyi, həmçinin incəsənət təliminin həyata keçirildiyi bir neçə kitabxana yaradan Şah İsmayılın hakimiyyət dövrünə təsadüf edirdi. Səfəvilər dövründə həmçinin İsfahan miniatür məktəbi də yaradılır. İsfahan məktəbinin miniatürləri öz rəngarəng parlaqlığını və müstəviliyini əsaslı dərəcədə itirmişdi. Əsərlər sərbəst yaxmalarla işlənməyə, eləcə də yüngül işıqlanmaya və s. xüsusi önəm verilməyə başlanmışdır. Lakin bununla yanaşı, əvvəlki ənənələr üstün mövqeyə malik idilər.

XV əsrin birinci yarısında Heratda Təbrizin və Şirazın məşhur rəssamlarının cəlb edildiyi rəssamlıq məktəbi yaradılmışdır. Dekorativ fon bu rəsm əsərlərinin əsas elementini təşkil edirdi. İnsanın gündəlik həyatının təsvirinə böyük əhəmiyyət verən Kamaləddin Behzad bu məktəbin parlaq nümayəndəsi idi. O, öz dövrünün aparıcı rəssamı olmuşdur və rəssamın çoxsaylı davamçıları var idi.

Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə fars rəssamlığı özünün ən böyük çiçəklənmə dövrünü yaşamış, inkişaf zirvəsinə çatmışdır. Şah Təhmasib nəinki incəsənətin inkişafını təşviq etmiş, hətta özü də rəsm və xəttatlıqla məşğul olmuşdur. XVI əsrin birinci yarısında Təbriz məktəbinin inkişafı bilavasitə onun adı ilə bağlıdır. Bu məktəbin inkişafının ilkin mərhələsində Herat miniatürçülərinin tətbiq etdikləri üslubdan aydın və birbaşa asılılıq izlənilir. Lakin sonradan Təbriz məktəbi özünün fərdi inkişaf yoluna qədəm qoyur. Bu, ilk növbədə, rəsmin zərif və nəfisliyində, tətbiq edilən rənglərin böyük diapazonunda, fiqurların incəliyində və s. öz əksini tapırdı. Şair Arifinin "Quy və Çovqan" əlyazması üçün təsvir edilən miniatürlər ilk miniatürlərdən biri kimi səciyyələndirilir.

Bu zaman Herat miniatür məktəbi də öz inkişafını davam etdirirdi, lakin onun davamçılarının sıraları əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdı. Bilavasitə Übeydulla xanın hücumu ilə əlaqədar olaraq, 1529-cu ildə bu məktəb tamamilə öz fəaliyyətini dayandırdı. Məhəmməd əl Hüseyni əl-Viramini Herat miniatür məktəbinin parlaq nümayəndəsi idi.

Bu dövrdə həmçinin Şiraz, Məşhəd məktəbləri də mövcud idi. XVI əsrdən bizim dövrümüzə qədər gəlib çatan miniatürlərin əksəriyyəti Şiraz məktəbinə aiddir. Onların ifa tərzi miniatürlərin yaranmasının mövcud ənənələrini saxlayaraq və ötürərək yalnız xırda dəyişikliklərə uğramışdır. Lakin XVI əsrin 30-cu illərində tamamilə yeni üslub formalaşır. Nizaminin "Xəmsə"sinə (938-948/1532-1542) yaradılan "İsgəndər misirlilərin şikayətini dinləyir" miniatürü bu üslubun nümunəsidir.

Məşhəd məktəbi isə Təhmasibin öz qardaşı oğlu Əbu-l-Fəth İbrahim-Mirzəyə toy hədiyyəsi olaraq Məşhəd şəhərini verməyi ilə əlaqədar formalaşır. Əbd ər-Rəhman Cami Lavihin əlyazmaları üçün çəkilmiş Məşhəd məktəbinin miniatürləri öz gözəlliyi ilə adamı heyran edir. Burada Təbriz rəssamlıq məktəbinin inkişafı üçün tədricən zəmin yaradılırdı.

Əvvəlcə ölkədə rəssamlıq işlərinə bütün Şərqdə məşhur olan rəssam Behzad rəhbərlik edirdi. Bu dövrün təmtəraqlı layihəsi olan və qabaqcıl miniatürçülərinin mahiranə işlərini özündə əks etdirən "Şahnamə" manuskripti (1525-1535) Behzadın sifarişi ilə yaradılmışdır.

XVI əsrə qədər nadir hallarda rastlaşdığımız dəzgah rəssamlığı XVI əsrin ortalarından müstəqil janr kimi formalaşırdı. Dəzgah miniatürlərində şahın, məmurların və əyanların portretləri, musiqi, əyləncə, ov, döyüş səhnələri kimi sadə həyat hadisələrinə əsas diqqət yetirilirdi. Təbii ki, onlar əlyazmalar üçün miniatürlər yaratmaqda davam edirdilər. Bu miniatürlərin əsas xüsusiyyəti obrazlarının oxşarlığında, fərqi isə personajların vəziyyətlərində təcəssüm edilmişdir. Həmçinin bu işlər onların ideallaşdırılması ilə fərqlənirdi.

Miniatürçülərin parlaq nümayəndələrindən biri də Təbriz miniatür məktəbinin yaradıcılarından sayılan Ustad Sultan Məhəmməddir. Onun miniatürləri "Şahnamə" (1520-1540), "Xəmsə" (1539-1543), "Divan" və s. kimi əsərlərin yaraşığına çevrilmişdir. Sənətkarlıq baxımından Sultan Məhəmmədlə yanaşı, Şah Mahmud Nişapuri, Ağa Mirək, Mir Seyid Əli və başqaları da fərqlənirdilər. Moğol imperatoru Təbrizdə olarkən bu sənətkarların əsərlərindən heyrətə gəlmiş və sonradan moğol rəssamlıq məktəbini yaradan Mir Seyid Əlini, Mir Müsəvviri, Abbas Səmədi öz məiyyətinə dəvət etmişdir.

Möhkəmliyinin təmin edilməsi üçün dəridən və ya kartondan hazırlanan əlyazma kitablarına böyük əhəmiyyət verilirdi. Cildlənmənin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onların zənginliyi və nəfisliyi idi ki, bu da üzərilərinə rəsmlərin çəkilməsi yolu ilə əldə edilirdi. Xəttatlıq ruhanilərin təşviqi sayəsində inkişaf etməkdə davam edirdi.

Təbriz dövründən sonra miniatürçülərin yaradıcılığının xüsusiyyətlərindən biri də heyvanların, bitkilərin, həmçinin insanların da təsvirlərinə rast gəlinən müstəqil işlərin sayının artması idi. Buna misal olaraq, Məhəmməd Qasım Təbrizinin akvarellə çəkilmiş "Şah Abbas saqi ilə" miniatürünü göstərmək olar.

Nizaminin "Xəmsə" əsəri müxtəlif sənətkarların yaratdığı gözəl miniatürlər dəryasıdır. Bu əsər Sultan Məhəmmədin yalnız 4 işindən ibarətdir: "Şirin çimərkən Xosrovun ona tamaşa etməsi", "Bəhram Gur şirlər ovunda", "Peyğəmbərin yüksəlməsi" və "Sultan Səncər və qarı". Burada onun oğlu Mirzə Əlinin miniatürləri də vardır: "Şapur Xosrovun portretini Şirinə göstərir" və "Xosrov Bərbadın musiqisini dinləyir", "Məcnun Leylinin çadırı yanında" və "Bəhram yabanı eşşəkləri ovlayarkən" miniatürlərini isə Mir Səid Əli və Müzəffər Əli yaratmışdır.

Anonim yaradılmış, çoxsaylı gözəl miniatürlərdən ibarət olan və üzərində təxminən 5-30 il işlənilmiş Firdovsinin "Şahnamə" əsəri də az tanınmamışdır. Lakin bu miniatür əsərlərin təhlili ehtimal etməyə əsas verir ki, müvafiq olaraq Sultan Məhəmməd Əli, Mirzə Əli Müzəffər, Mir Müsəvvir, Mir Seyid Əli və b. onların müəllifləri olmuşlar. Bu rəssamlar haqqında dəqiq məlumatlar olmasa da, ehtimal olunur ki, Sultan Əli XV əsrin 90-cı illərində anadan olmuş, XVI əsrin ortalarında dünyasını dəyişmişdir. O, XVI əsr miniatür boyakarlığının yeni istiqamətinin yaradıcısı, Təbriz miniatür məktəbinin banisi olmuşdur. Həqiqətən onun işləri cizgilərin həddən artıq dəqiqliyi və gözəlliyi ilə hələ də bizi heyran edir. Miniatür yaradılması sənətində Sultan Məhəmməd tədqiqatçılar tərəfindən məşhur rəssam Behzadla bərabər tutulur.

S. Məhəmmədin yaradıcılığı bu dövr incəsənətinin yaranması və inkişafında az rol oynamamışdır. Onun Ustad adlandırılması faktı çoxsaylı şagirdlərə və davamçılara malik olmasını bir daha təsdiq edir. Oğlanları Məhəmməd bəy və Mirzə Əli, eləcə də Mir Zeynalabdin və Mir Seyid Əli, Müzəffər Əli, Şah Məhəmməd və b. onun istedadlı şagirdlərindən olmuşlar.

Məşhur rəssam Mir Seyid Əli Hindistanda uzun müddət moğol hökmdarları Humayun və Əkbərin sarayında işləmişdir. Onun fəaliyyəti hind rəssamlıq məktəbinin yaranmasına və inkişafına müəyyən təsir göstərmişdir.

S.Məhəmməd və şagirdlərinin fəaliyyəti yalnız ölkəmizdə deyil, onun hüdudlarından kənarda da yayılmışdı.

Öz dövrünün görkəmli rəssamlarından biri də əsərlərinə gətirdiyi yeniliklə seçilən Rizayi-Abbasidir. Bu yenilik maraqlı süjetlərdə və onların əks etdirilmə vasitələrində özünü göstərirdi. Öz yaradıcılığında, o cümlədən miniatürlərində rəssam təsvirin bir necə üsulunu tətbiq etmişdi. Bu üsullar digər rəssamların işlərində də öz əksini tapmışdı. Rəssamın fəaliyyəti dövründə Avropa incəsənəti ənənələri fars rəssamlığına nüfuz etmişdir.

Məşhur miniatürçü və xəttat Müzəffər Əli yalnız öz rəssamlıq qabiliyyətinə görə deyil, şairlik bacarığına görə də yüksək qiymətləndirilirdi. Behzadın şagirdi olan onun atası Heydər Əli də görkəmli rəssam idi və bəzi mənbələrə inansaq, onun işləri öz gözəlliyi və nəfisliyinə görə müəlliminin işlərindən geri qalmırdı.

"Şahnamə" üzərindəki işi ilə yanaşı, Müzəffər Əlinin yaradıcılığında Mirzə Əli və Şeyx Məhəmməd də olmaqla altı rəssamın çalışdığı şair Caminin (1556-1565) "Yeddi taxt"(Həft Əyrəng) əlyazması da vacib mərhələ təşkil edir.

Ölkə başçısı Təhmasib onu özünün sənətkarlarından ən yaxşısı hesab edirdi və buna görə də paytaxtı Qəzvinə dəyişərək rəssamı şəhərə dəvət etmişdi. O, ahıl yaşlarına qədər saray kitabxanasında işləmişdir. Alimlər belə ehtimal edirlər ki, rəssamın ölüm tarixi Təhmasibin ölümündən bir az əvvəl və ya ondan bir az sonraya təsadüf edir.

Şərqin görkəmli miniatürçülərindən biri olan XV əsrin sonu-XVI əsrin əvvəlində yaşamış Mir Müsəvvir öz gözəl işləri ilə də məşhurlaşmışdı. Mir Müsəvvir Məhəmməd peyğəmbərin nəslindən olduğundan seyid idi. Onun adındakı Mir "əmir"

Müsəvvir isə tərcümədə rəssam deməkdir. O, bütün Şərqdə tanınmış miniatürçü rəssam Behzadın şagirdi olmuşdur. Hələ sağlığında şöhrət qazanmışdır və çoxsaylı şagirdlərin müəllimi olmuşdur ki, bunların içərisində onun oğlu Mir Seyid Əli xüsusilə seçilirdi. Bəzi mənbələr ehtimal etməyə əsas verir ki, Mir Müsəvvirin oğluna verdiyi yalnız atalıq nəsihətləri olmuşdur, incəsənət sahəsində isə nadir hallarda məsləhətlər vermişdir. Onun Təhmasiblə birlikdə getməsi məsələsi də mübahisəlidir. Bəzi alimlərin məlumatlarına görə, onun əvəzinə oğlu getmişdir, digər alimlər isə onun oğlu ilə birlikdə Hindistana getdiyi barədə məlumat verirlər.

Ölkəmizin mədəni irsini zənginləşdirən Rizayi Abbasın yaradıcılığını qeyd etməmək olmaz. O, ikinci şah İsmayılın sarayında işləyən rəssam Əli Əsgərin ailəsində anadan olmuş, atası kimi şah Abbasın sarayında işləmişdir. Rəssamın əsl adı Ağa Rizadır. Ancaq o adını hökmdarın şərəfinə dəyişmişdir. Adının dəyişməsi onun işlərinin müəllifliyinin müəyyənləşməsində müəyyən qarışıqlıq yaratmışdır ki, mütəxəssislər arasında bunun iki müxtəlif adam olduğu fikrinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Onun öz yaradıcılığı ilə miniatür sənətinə gətirdiyi yenilik rəsmlərə daha çox dinamiklik verən müxtəlif qalınlığı olan cizgilərin istifadə edilməsi idi (bəzi alimlər Sadiq bəyin bu ideyanın müəllifi olduğunu qeyd edərək bu faktı şübhə altına alırlar). O artıq ahıl yaşında şah emalatxanasından bir müddət uzaqlaşaraq sadə küçə həyatının və personajların təsviri ilə məşğul olmağa başlamışdı. Bununla belə, yenə də saray əyanlarının təsvirini çəkirdi. O, habelə rəssam Kəmaləddin Behzadın işlərinin motivləri ilə yaradılmış miniatürlər seriyasını da yaratmışdır.

Alimlərin ehtimalına görə, o, özünün bacarıq və ustalığını rəssamın bəzi rəsmlərini başa çatdıran oğlu Məhəmməd Şəfi Abbasiyə ötürmüşdü. Birinci şah Abbasın şəxsi katibi, tarixçi İsgəndər Münşi (1561-1634) özünün "Abbasın dünyanı bəzəyən tarixi" əsərində şah emalatxanasının bəzi rəssamlarını, o cümlədən zəmanəsinin möcüzəsi adlandırdığı, dəlisov ruha malik Rizayi Abbası da təsvir etmişdir.

İncəsənətin bütün bu xadimləri ölkəmizin incəsənətinin formalaşmasında və zənginləşməsində mühüm rol oynamışlar, onların adları misilsiz incəsənət mirvarilərinin yaradıcıları kimi əbədi olaraq yaddaşımızda qalacaqdır. Onlar sonradan Şərq mədəniyyətini öz rəngarəngliyində belə nəfis, parlaq və heyranedici edən təcrübəni uzun əsrlər boyu yaratmış, qoruyub saxlamış və nəsildən-nəslə ötürmüşlər.

***

Bu dövr daxili müharibələr, hakimiyyət uğrunda mübarizə, müstəqil xanlıqların yaranması, ərazinin Rusiya və İrana birləşdirilməsi ilə xarakterizə edilir. Bütün bunlar incəsənətə də neqativ təsir etmiş, klassik miniatür incəsənətinin tənəzzülünə səbəb olmuşdu. XVIII-XIX əsrlərdə yaradılmış miniatürlər həddindən artıq sadə və hətta sxematik idilər. Lakin mətbəəçiliyinin meydana gəlməsi miniatür yaradıcılığının özünəməxsus katalizatoruna çevrilmişdi: kitabların sayının çoxalması miniatürçülərin işlərinə tələbatın artmasına əsas vermişdi. Müəyyən dövr axarında miniatürlərin süjetləri daha məhdud olmağa başlamışdı. Təsviretmənin əsas mövzusu sevgi səhnələri və kübar əyanların portretləri oldu. Bu dövrdə miniatürdə güllərin və quşların təsviri kimi yeni bir cərəyan yarandı.

Avropa ölkələri mədəniyyətinin güclü təsiri XVIII-XIX əsrlərin miniatür rəssamlığının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri olmuşdu. Ona maraq hələ bu dövrdən çox əvvəllər, XVI əsrdə yaranmışdır, lakin məhz XVIII-XIX əsrlərdə özünün kulminasiyasına çatdı. Rəssamlar arasında Avropa rəssamlarını təqlid etməklə məşğul olan Məhəmməd Şirazini qeyd etmək olar. Avropa ölkələri ilə siyasi əməkdaşlıq, təbii ki, mədəniyyət sahəsində də özünü göstərirdi: müxtəlif ölkələrin nümayəndələri mədəniyyət əsərləri ilə mübadilə edirdi. Bir çox Avropa rəssamları ölkədə qalırdı.

Çox şey müvafiq olaraq İsfahan məktəbindən götürülmüşdü: onlar işıq kölgəsini, perspektivi və s. ötürməyə başladılar. XVIII-XIX əsrlər İsfahan miniatür məktəbinin rəssamları arasında Əli Qulu bəy Cabbadar, Məhəmməd Sultani və başqalarının işlərini qeyd etmək olar.

Vəfa ALLAHYAROVA,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının müəllimi

Ədəbiyyat

1. Ə. Salamzadə, K. Kərimov. XVI əsrdə Təbriz miniatür məktəbi və rəssam Sultan Məhəmməd. B. - 1959.
2. K. Kərimov. Azərbaycan miniatürləri. B. - 1980.
3. A. Казиев. Художественное оформление азербайджанской рукописной книги XIII - XVII веков. М. - 1977.
4. Г. Пугаченкова, О, Галеркина. Миниатюры Средней Азии. М. - 1979.

Summary

There is an interminable amount of dazzling works of art, executed in water colours. The culture is tightly linked to the fine arts and water colors are its integral part. All riches of culture are expressed in fine arts/ Just as a branch of the tree acquires rings, as well as culture was enriched from century to century, transferring the experience of past times and even more developing it.

Резюме

Существует несметное количество прекрасных произведений, исполненных акварелью. Культура непосредственно связана с искусством, и акварель является е, неотъемлемой частью. Все богатство и очарование культуры воплощается в изобразительном искусстве. Подобно тому, как ствол дерева со временем обрастает кольцами, также и культура обогащалась из века в век, передавая опыт минувших лет и ещ, более развивая ее.